

МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПРАВНИКА: КРИТЕРІЇ ТА ПІДХОДИ

Стаття є філософсько-правовим осмисленням автором різноманітних джерел з філософії права, загальної та юридичної деонтології, загальної і юридичної психології, етики та естетики, а також – власного професійного досвіду правничої діяльності. У статті визначено поняття професійної культури правника, запропоновано її внутрішню структуру, а також надано характеристику окремих елементів такої культури.

Правник – це фахівець, який не лише має вищу юридичну освіту, а, насамперед, є представником певної частини інтелектуальної еліти суспільства, покликаний виконувати місію надання правової допомоги як кожній окремій людині (громадянину), так і людським спільнотам: громадським об'єднанням і трудовим колективам, – тобто суспільству у всіх сферах його життєдіяльності.

За своїм призначенням правник, передусім, професіонал, кредо діяльності якого полягає у наданні юридичних послуг через неухильне дотримання принципу верховенства права та утвердження рівності перед законом та справедливості у розв'язанні конфліктів, що відбуваються в суспільному житті. Сутність, зміст та спрямованість діяльності юриста визначаються її основною метою – захистом прав, свобод та законних інтересів особи, наданням суспільству та його інституціям (зокрема й державним) ефективною, компетентною та висококваліфікованою правовою допомогою.

Кожен правник за своїм фахом і покликанням повинен усвідомлювати, що надання якісних юридичних послуг, здійснення правового захисту та забезпечення правової допомоги – це не тільки і не стільки професійна діяльність, що висуває підвищені вимоги до суто юридичних знань, умінь і навичок носія цієї професії. Правнича діяльність вимагає від юриста значних інтелектуальних зусиль, витрат енергії та часу на постійне самовдосконалення, спеціальну підготовку і постійне підвищення своєї кваліфікації, зокрема і досягнення найвищого рівня загальної і професійної культури.

Професіограма сучасного юриста складається з органічного поєднання таких її складових, як знання та уміння належним чином тлумачити і застосовувати закони та інші нормативно-правові акти, а також – належний рівень загальної культури та високо розвинених особистісних якостей.

Правник повинен бути носієм та охоронцем позитивних корпоративних інтересів юридичної спільноти, її фахової самобутності, принципів,

традицій та звичаїв, що спрямовані на бездоганне виконання кожним юристом своїх службових обов'язків. Ціннісна орієнтація та професійна майстерність юриста прямо залежать від усвідомлення ним системи правових цінностей та етичних норм у суспільстві, високого рівня культури його поведінки, людської та професійної гідності, стриманої тактовності, толерантності, самоконтролю і витримки у повсякденній поведінці.

Діяльність сучасного українського правника, зумовлена, на наш погляд, престижністю юридичної професії та повагою до її представників з боку суспільства, має будуватися на таких засадах:

- безумовного дотримання принципів «верховенства права» та законності;
- неупередженості та об'єктивності;
- чесності та сумлінності;
- компетентності;
- відповідальності перед собою, правничою корпорацією, суспільством і державою за якість і своєчасність надання юридичних послуг.

Саме такі принципи визначають рівень професійної культури юриста, зміст якої полягає в опануванні кожним правником системою загальнокультурних і професійних цінностей, створених і сформованих різними поколіннями етнічних, національних і регіональних людських спільнот і самими носіями правничої професії.

Внутрішню структуру професійної культури правника становлять, з огляду на юридичну деонтологію як науку про належну професійну поведінку, такі фундаментальні складові: етична, естетична, релігійна, політична, економічна, мовна (комунікаційна), фізична, правова, – культури.

Запропонована структура професійної культури юриста, на наш погляд, породжує його особливо чутливу правосвідомість, формує своєрідний професійно-орієнтований світогляд та світосприйняття. Для повнішого і точнішого розуміння запропонованої структури є сенс розглянути кожний із вище зазначених елементів окремо та у взаємозв'язку поміж собою.

Етична культура юриста є невід'ємною частиною його особистісної поведінки, показником відповідності правника високим суспільним вимогам до кожної людини і представників цієї професії зокрема. Сучасний юрист повинен повсякденно дотримуватися норм та вимог загально визнаних етичних стандартів людської поведінки, неписаних і писаних корпоративних правил правничої спільноти у спілкуванні з клієнтами, колегами і партнерами, можновладцями і політиками тощо. Ввічливість, толерантність, емоційна стриманість, внутрішня дисциплінованість – це основні риси належної етичної поведінки правника. Одночасно слід наголосити, що рівень професійної етики юриста, майже завжди, є вираженням компромісу між індивідуальними та суспільним інтересами, уособленням загальноприйнятих та усталених моделей поведінки, і через це вона (особистісна етика) може і має відігравати роль морального дороговказу у діяльності правника.

Повсякчасне дотримання правил професійної етики є запорукою належного дотримання принципів юридичної діяльності та підвищення рівня поваги з боку суспільства до представників юридичної професії. Такі правила (бажано, у писаній формі) мають бути розроблені, визнані та опановані юридичною спільнотою та кожним юристом. Встановлені регулятори професійної етики повинні неухильно застосовуватися у практичній діяльності, а їх основою мають стати положення чинного законодавства, корпоративні звичаї, професійний досвід та сама юридична практика. Вони можуть передбачати як виважене наближення, так і дистанціювання юриста до/від клієнта, але, у будь-якому разі, повинні мати на меті якнайкраще вирішення проблем клієнта, надання йому якісних, своєчасних та кваліфікованих послуг. Водночас, відповідний деонтологічний кодекс професійної діяльності правників не має бути упередженим та дискримінаційним.

Чим є для юриста естетична культура? Відповідь очевидна. Зважаючи на те, що філософія визнає естетику як світоглядну науку, що розкриває нам світ краси в усіх її проявах і вчить розпізнавати, ідентифікувати прекрасне в людині і природі, можна впевнено стверджувати, що усвідомлення юристом естетичних цінностей та дотримання естетичних вимог у власній поведінці є запорукою високого рівня професійної правничої діяльності. Смак і охайність у стилі ділового одягу, зачіски і застосуванні косметичних засобів; облаштуванні робочого місця; розумінні творів мистецтва; уваги і поваги до довкілля – це ті риси, що повинен виховувати і вдосконалювати в собі кожен, хто вирішив присвятити своє життя юридичній професії.

Зважаючи на те, що діяльність правника пов'язана з пізнанням людини, проблемних си-

туацій її буття, що виникають у повсякденному житті, вагомого значення набуває рівень його *релігійної культури*. Маємо на увазі знання та усвідомлення ним ролі релігійного світогляду людини як духовного фундаменту життя. Релігійні ідеї, вчення, постулати, традиції, звичаї, ритуали відіграють визначну роль у духовному становленні і розвитку світоглядної позиції кожної людини на Землі. І річ не в тому, чи є вірянином сам юрист і в «якого Бога» він вірить. Річ – в іншому: в усвідомленні ним ролі релігійної культури у системі духовних цінностей кожної людини і людських спільнот.

Знати основні релігійні вчення і конфесії, поважати їх роль у життєдіяльності суспільства і кожної окремої людини, особливо ті з них, що функціонують на теренах твоєї країни та її окремих регіонів – це вимога до правника всіх часів і народів. Саме в релігійних вченнях, конфесійних утвореннях, постулатах, традиціях і ритуалах часто-густо містяться мотиви і причини правомірної чи неправомірної поведінки особи. Високий рівень релігійної культури юриста завжди допоможе йому повніше й об'єктивніше проаналізувати ту чи іншу життєву ситуацію, встановити психологічний контакт з людиною, віднайти причини і наслідки відповідної події (факту) та прийняти оптимальне рішення. І навпаки, низький рівень релігійної культури не дасть змоги зробити це і призведе до непорозуміння та припущення помилок, іноді непоправних, у наданні різноманітних правничих послуг: від надання консультації – до ухвалення судового рішення.

Юридична професія за своєю сутністю завжди була, є і буде пов'язана з політичним життям суспільства і саме тому рівень *політичної культури* правника безпосередньо впливає на рівень його професійної діяльності. Правничу діяльність здійснюється на теренах конкретних держав, кожна з яких, як свідчить теорія держави, є вираженням політичної організації суспільства. Своєю чергою, сучасна держава в особі органів державної влади здійснює правове регулювання життєдіяльності суспільства, створюючи для цього відповідну нормативно-правову базу. Якщо це так, то юрист, незалежно від того, у якій сфері суспільних відносин він надає правничі послуги, зобов'язаний знати політичний устрій держави та політичні ідеї, принципи і засоби їх втілення у життя.

Знати реальну політику держави і громадянського суспільства означає для юриста уміти аналізувати, оцінювати і прогнозувати розвиток політичних процесів та їх результати, адекватно тлумачити правові реалії, впливати на здійснення правового регулювання та приймати оптимальні рішення у конкретній життєвій ситуації. При цьому слід мати на увазі, що саме юристи

(за освітою і фахом) у розвинених країнах світу становлять кадровий потенціал органів державної влади та управління. Водночас, політичні уподобання і навіть пристрасті правника жодним чином не мають впливати на результати його професійної діяльності, адже уміння відмежуватися від власних інтересів, зокрема й політичних, є свідченням високого рівня його професіоналізму.

Економічна культура юриста, що базується на спеціальній підготовці у сфері економічної теорії інформаційних технологій, фінансів, банківської справи, бухгалтерського обліку тощо є невід'ємною складовою його загальної професійної культури. Не секрет, що політика держави – це концентроване вираження її економічного розвитку або занепаду. Враховуючи той факт, що правове регулювання економічних відносин у всіх країнах світу відіграє дедалі вагомішу роль, знання закономірностей функціонування економіки окремої країни та її зовнішньоекономічних стосунків з іншими країнами набуває неабиякого значення у професійній підготовці юриста. На сучасному етапі глобалізації світової економіки, створюються і функціонують спеціалізовані юридичні фірми, котрі надають правничі послуги саме у сфері економічних відносин, що потребує ґрунтовного знання цієї сфери. Не зважати на це – означає навмисно принижувати рівень свого професіоналізму, не забезпечувати надання якісних правничих послуг своїм клієнтам у сфері бізнесу.

Специфічною особливістю правничої професії є той факт, що її здійснення відбувається за допомогою такого засобу людського спілкування, як мова – вербальна (письмова та усна) і невербальна (жести і міміка). Рівень володіння мовою є ознака не тільки освіченості, а й професіоналізму будь-якого фахівця, а юриста – тим паче. Саме тому, мовна підготовка правника, що передбачає наявність великого словникового запасу, уміння стилістично правильно будувати усне й письмове мовлення, при цьому коректно і правильно вживати та тлумачити спеціальні юридичні терміни і формули, адекватно пояснювати власну правову позицію своїм співрозмовникам і клієнтам незалежно від рівня їх загальної та правничої освіти і культури – це запорука високого рівня професійної культури правника. У цьому контексті, зважаючи на розвиток процесів глобалізації світу та певної універсалізації (адаптації) нормативних актів різних країн, зокрема держав Європейського Союзу, неабиякого значення набуває додаткове, до української мови, знання і максимально вільне володіння юристом хоча б однією з найбільш поширених мов спілкування світового співтовариства, а саме: англійської, іспанської, китайської, німецької, російської, французької, японської.

Досконале володіння вербальними засобами спілкування має доповнюватися навичками та вміннями правника у використанні невербальних засобів: жестів і міміки, що додатково емоційно впливають на сприйняття певної інформації іншою стороною. Одночасно мова міміки і жестів допомагає діагностувати психічні стани особи і встановлювати бажаний психологічний контакт з нею, ефективніше сприймати, розуміти та усвідомлювати отриману інформацію. Невербальним засобом спілкування можна і треба вчити юристів, викладаючи специфічні навчальні дисципліни, наприклад «Сценічна мова», що їх опановують майбутні артисти у профільних навчальних закладах театрального мистецтва. Досвід викладання такої вибіркової дисципліни протягом декількох навчальних років має факультет правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська Академія».

Зарахувавши до складових професійної культури юриста *фізичну культуру*, можна наразитися на певне непорозуміння та навіть саркастичну критику з боку опонентів такої позиції. Однак, спробуємо обґрунтувати запропоновану тезу. По-перше, навряд чи хтось сперечатиметься з аксіомою щодо потреби мати хороше фізичне і психічне здоров'я, щоб успішно виконувати будь-яку роботу і бути здатним самореалізуватися у житті. По-друге, не вдаючись до глибоких наукових і побутових дискусій, зазначимо, що вже давно доведено – стан здоров'я людини залежить не лише від генетичного коду (спадковості), а й від особистого ставлення кожного до себе, від рівня фізичної культури особистості у XXI ст. – в епоху шаленого розвитку транспортних та інформаційних технологій. І, нарешті, по-третє, щоб витримати ті психологічні, інформаційні та організаційно-розумові навантаження у професійній діяльності юриста¹ без систематичної підтримки належного стану свого здоров'я сучасними методами і засобами (фітнес, плавання, теніс, ранкові фізичні вправи, біг, ходьба тощо) неможливо забезпечити належний рівень професійної діяльності. Про це свідчить і світовий, і вітчизняний досвід роботи провідних юристів і юридичних компаній.

Завершує запропонований перелік структурних елементів професійної культури юриста – *правова культура*. Таким чином, підводимо «умовну риску», або ж замикаємо «коло» у своїх роздумах щодо окреслення системи складових такої культури.

Що ж таке правова культура юриста? На наш погляд, правову культуру юриста станов-

¹ Зауважимо, що за даними різних соціологічних досліджень середньостатистичний робочий день успішного правника триває 10–12 годин при 6-денному робочому тижні та 11-місячному робочому році.

лять: фахові юридичні знання, уміння і навички; знання зі сфер життєдіяльності людини, пов'язаних із відповідною галуззю правового регулювання; правова свідомість та правомірна поведінка носія цієї професії.

Слід наголосити, що належний рівень юридичних знань, умінь і навичок, насамперед, формує професійний статус правника, а розширення та ускладнення сфери правового регулювання зумовлюють його потребу в інтегрованих та комплексних знаннях. Суміжні спеціальні знання не підміняють право як таке і не є зайвим додатком до нього, а розширюють і поглиблюють правовідомість юриста-професіонала, що сприяє кращому виконанню його суспільних функцій.

Професійні навички – це інструменти здійснення юристом його професійної діяльності, органічна складова професіограми юриста, вияв та спосіб його світосприйняття та розумного перетворення навколишнього правового простору, запорука подальшого самовдосконалення та професійного зростання. Наявність відповідних навичок сприяє кращому, ефективнішому та оперативнішому використанню юристом власних фахових знань у практичній діяльності. Професійні навички юриста можуть бути класифіковані на організаційні, комунікативні, аналітичні, представницькі та медіаторські.

Важливим елементом правової культури юриста є своєчасне отримання ним повної, достовірної та об'єктивної інформації, що стосується чинної нормативно-правової бази та юридичної практики в країні, де він надає правничі послуги. Володіння інформацією для правника – це панування над ситуацією. Пріоритетами для юриста мають стати найновіша фахова інформація (новели законодавства та юридичної практики, новітні тенденції у наукових дослідженнях правових реалій суспільного життя), інформація з суміжних галузей знань і практики, новини громадського, політичного, економічного та культурного життя. Юрист повинен розуміти значення інформації та сучасних інформаційних технологій і бути озброєним її найновішими досягненнями.

Правова свідомість і правомірна поведінка юриста – це взаємозумовлені професійні якості. Правова свідомість віддзеркалює внутрішній професійний світогляд правника, його переконаність у необхідності права як такого і правового регулювання суспільних відносин, беззаперечного верховенства права та неухильного дотримання встановлених правил, загострене почуття справедливості у розв'язанні конфліктів на засадах рівності всіх і кожного перед законом. Невпевненість юриста в потребі функціонування зазначених принципів знижує рівень його правової свідомості, формує хибну правову позицію у конкретній юридичній справі і врешті-решт мо-

же призвести до неправомірної професійної поведінки. І навпаки, впевненість, віра в існування таких принципів умотивує його волю, формує правомірну професійну поведінку щодо їх неухильного дотримання. *Таким чином, правова культура юриста є одночасно фундаментом, стінами і дахом його професійної культури і чим вона міцніша, тим якісніше правник здійснює свою професійну діяльність, тим відповідальніше він ставиться до виконання своїх повноважень.* Юридичній професії завжди була притаманна наявність спільних фахових інтересів та корпоративного духу (професійної єдності юристів та відчуття належності до однієї корпорації). На відповідних засадах мають будуватися, безперечно, і внутрішньокорпоративні відносини. Правники мають слугувати для суспільства прикладом єдності професії, спільності інтересів та цілей, взаємної підтримки та поваги, толерантності та дотримання корпоративної професійної культури. Спільний фах, достатній рівень освіченості та кваліфікації юристів дасть їм змогу знаходити спільну професійну мову, економити час, ефективно й оперативно розв'язувати складні правничі проблеми та колізії на засадах взаємовигідного співробітництва.

Одночасно правник має нести, передусім, професійну відповідальність за належне виконання або невиконання ним узятих на себе зобов'язань щодо надання юридичних послуг. Позитивною світовою практикою гарантування надання якісних правничих послуг є страхування майнової відповідальності юридичної фірми (юриста) від професійних ризиків і таким чином відшкодування клієнту шкоди, завданої непрофесійними діями правника або іншими форс-мажорними обставинами. Наявність загальних правил професійної відповідальності, сформульованих у вигляді деонтологічного кодексу правничої діяльності, на мій погляд, також має забезпечити належний рівень професійної культури юриста.

На завершення слід зауважити, що стаття є філософсько-правовим осмисленням автором, насамперед, різних джерел із філософії права, загальної та юридичної деонтології, загальної і юридичної психології, етики та естетики тощо, а також – власного професійного досвіду правничої діяльності в різних її сферах: служби в органах внутрішніх справ і прокуратури; адвокатської, законотворчої, нормотворчої та науково-педагогічної діяльності. Тому, не претендуючи на істину, вважаю за можливе стверджувати, що *професійна культура юриста – це наявність у кожного правника комплексної системи розвинутих індивідуальних субкультур, що дає йому змогу на належному рівні виконувати професійні повноваження.*

Sushchenko V. M.

THE MODEL OF THE PROFESSIONAL CULTURE OF THE LAWYER: CRITERIA AND APPROACHES

Article represents filosofsko-legal judgement the author of various sources on legal philosophy, the general and legal деонтологiи, the general and legal psychology, ethics and an aesthetics, and also – own professional experience of legal activity. In article the concept of professional culture of the lawyer is given, internal structure is offered, and also the characteristic of separate elements of such culture is given.

УДК 340.12

Горбань Д. В.

ІНСТИТУТ КЛІЄНТЕЛИ У ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ ДЕРЖАВ СВІТУ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Статтю присвячено розгляду поняття «клієнтела» у римському праві і в сучасних правових системах. У статті названо відносини, охоплені поняттям «клієнтела» у праві Стародавнього Риму. Далі, на основі результатів дослідження судової практики Європейського суду з прав людини, судів Канади та Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії, автор доводить, що поняття клієнтеля досі є актуальним для низки правових систем. Наостанок за допомогою аналізу визначень правового інституту наведено аргументи на користь твердження, що клієнтела є міжгалузевим правовим інститутом.

Інститут клієнтеля є одним із найдавніших правових понять. Західноєвропейські дослідження цього правового явища були зосереджені переважно на його виникненні й еволюції у римському праві [1]. Для правової системи України цей інститут є новим, тому у вітчизняній доктрині він малорозроблений. Слова «клієнт» або «клієнтела» (clientes; clientele) у праві Стародавнього Риму позначали ряд понять, спільною ознакою котрих була залежність одного суб'єкта від іншого, урівноважена викликаними довірчим характером відносин вимогами до дій суб'єкта, який від такої залежності отримує вигоду або владу. У словнику М. Бартошека знаходимо, що у різний час цими термінами позначали відносини плебеїв із патриціанськими родами у зв'язку із наданням першим земельних ділянок у користування, частину відносин між іноземцями і громадянами Риму в межах інституту гостинності, залежність бідних громадян Риму від можливих, унаслідок якої перші віддавали свої голоси за останніх на виборах; а також подібну залежність від Риму інших общин і народів [2]. Л. Л. Кофанов описує це поняття також у кон-

тексті відносин між сенаторами і народом Риму [3]. Це підтверджує, що уже в римському праві було побудовано модель, яку використовували для нових відносин завдяки перенесенню значення при подальшому використанні терміна¹. Ставши поняттям, клієнтела збереглася в процесі розвитку права, внаслідок чого судова практика деяких сучасних правових систем досі оперує названою категорією.

Зважаючи на розвиток права України на основі європейської системи цінностей, приводом для приділення уваги порушеній проблемі стала практика Європейського суду, де визнано інститут клієнтеля. Огляд рішень цієї міжнародної організації свідчить про поширення інституту клієнтеля на різні сфери суспільних відносин. Якщо перші справи стосувалися переважно відносин у сфері професійної діяльності (Ван Марле та інші проти Нідерландів від 26.06.1986 [6]; Альбрехт Венденбург та інші проти Німеччини від 06.02.2003 [7]; Бузеску проти Румунії від 24.05.2005 [8]), то надалі елементи поняття про клієнтелу були використані для ухвалення рішень щодо вилучення майна у підприємця

¹ Щодо ролі мови у цьому процесі – див. названу працю Р. Єринга [4]. Цей термін також наявний і в сучасних юридичних словниках України [5].